

КӨРКЕМСУРЕТ - ТІЛСІЗ ПОЭЗИЯ, АЛ ПОЭЗИЯ - КӨРІНБЕЙТІН КӨРКЕМСУРЕТ

Ералина Г., 1-курс магистранты

Жетекшісі: Джакыпбекова М. Т., ф.ғ.к., қауымдастырылған профессор

І. Жансүгіров атындағы Жетісу университеті, Талдықорған қ.

E-mail: umbrella_sun_777@mail.ru

Мақалада поэзияның әдебиетте алатын орны, мұғалім шеберлігі мен кәсіпқойлылығының алғышарттары мен поэзиялық шығармаларды оқытуда қолданылатын стандартты емес формалар мен әдістер қарастырылды.

Тірек сөздер: поэзиялық шығармаларды оқыту, ақпараттық-коммуникациялық технологиялар, сыныптан тыс жұмыстар, оқу мотивациясы.

В статье рассмотрено место поэзии в литературе, предпосылки мастерства и профессионализма учителя и нестандартные формы и методы, используемые при обучении поэтическим произведениям.

Ключевые слова: преподавание поэтических произведений, информационно-коммуникационные технологии, внеклассная работа, учебная мотивация.

The article examines the place of poetry in literature, the prerequisites for the mastery and professionalism of the teacher and non-standard forms and methods used in teaching poetic works.

Keywords: teaching poetry, information and communication technologies, extracurricular activities, educational motivation.

Қайта өрлеу дәуіріндегі итальяндық суретші, ғалым, жазушы, музыкант Леонардо Да Винчи «Көркемсурет - тілсіз поэзия, ал поэзия - көрінбейтін көркемсурет» деп заман күйі, жанның мұңы мен зары, күйініші мен қуанышы, арманы, ойы мен сезімі, эмоциясы ұштасқан сөз өнерінің алтын тәжі - поэзияға көркем сөз арқылы болмысты әсерлеп, өрнектеп бейнелеудің құралы ретінде ерекше сипаттама береді. Шынымен де, поэзия – бұл тек ырғақ пен ұйқасқа, мән-мағынаға тәуелді бейнелі сөз емес, оның әдебиетте алатын орны адам баласына көрінбейтін бейнелерді, образдарды елестету, заман ағымы «күйреткен» адамзат жанын емдеу, рухтандыру, шабыттандыру, өткен өмірмен, көрікті ойдың шеберлерімен байланыс орнату «қабілетімен» ерекше.

«Туғанда дүние есігін ашады өлең,

Өлеңмен жер қойнына кірер денең.

Өмірдегі қызығың бәрі өлеңмен,

Ойласаңшы бос қақпай елең-селең», -

деп «Біреудің кісісі өлсе, қаралы ол» атты өлеңінде сөз өнерін әсер етуші, қозғаушы қоғамдық күш, рухани қазына ретінде таныған Абай Құнанбайұлы өмірге келіп, дүниеден өткенге дейін адам баласының ғұмырындағы поэзияның қызметі мен орны жайлы сөз қозғайды, яғни поэзия адам өмірінің дүниеге келуден бастап табиғатты сипаттау, махаббат, қайғы-қасірет, қорқыныш, өкініш, шаттық, уайым, достық, саясат, өмірдің мәні, ел, жер және т.б. әртүрлі аспектілерін қамтиды, сондықтан өмірді поэзиясыз елестету қиын. Поэзия арқылы жаңа әлеммен танысып, алған әсерлерімізбен бөлісе аламыз, себебі ол сөз зергерлерінің жаны мен жүрегіне қол тигізіп, жанашырлық танытуға, алаңдауға, қуанышқа бөленуге, жалпы автор эмоциясын сезінуге мүмкіндік береді. Бірақ қазіргі ұрпақ бойында осы бір сезімталдылық жеткіліксіз сияқты. Поэзияны жеке тұлғаны қалыптастырудың маңызды жолдарының бірі деп қарастырсақ, өскелең ұрпақтың мәдени және рухани дамуы

үшін білім беру ордасында поэзияны оқытуға баса назар аудару қажет. Әдебиеттанушы В.И.Лейбсон «Чему учат стихи? Детская поэзия и эстетическое воспитание» еңбегінде «Иә, өнер, оның ішінде поэзия – тәрбиенің ең күшті құралы» [1, 13] деп, поэзияға жас буынның рухани баюына ықпал ету, ақыл-ой белсенділігіне әсер ету, белгілі бір сезімдер мен идеяларға ынталандыру, тәрбиелеу, кеңес және нұсқау беру тәсілі түрінде баға береді, олай болса, көркем сөз өнерінің басты міндеті - жас ұрпақты арман мен қиял үстемдік ететін басқа әлемге тасымалдай отырып, ішкі әлемді жақсарту, ал қазіргі таңда – ұлттың рухани құндылықтарын жаңғырту.

Бүгінгі білім беру бағдарламасында поэзиялық шығармаларды қабылдауды әуелі сезім тудыратын, одан әрі ой қызметіне негізделетін эмоционалды дүниетаным ретінде қарастыруымыз керек. Ресей Ғылым академиясының академигі И.Т.Фролов дүниетанымға мынадай сипаттама береді: «Общие представления о мире и человеке, на основе которых люди живут и действуют, называют мировоззрением. Мировоззрение – совокупность взглядов, оценок, принципов, определяющих самое общее видение, понимание мира, места в нем человека, а также – жизненные позиции, программы поведения, действий людей. Мировоззрение – необходимая составляющая человеческого сознания» [2, 19]. Қоршаған дүниеге, ондағы адамның алар орнына деген көзқарастар, қоғамда қалыптасқан негізгі өмірлік ұстанымдар, мақсат-мұраттар, құндылықтар, наным-сенімдер бірлігін дүниетаным деп түсінеміз. Ал дүниетанымның эмоционалдылығын әр адам баласына тән өзіндік ерекшелігі бар сезімдік толғаныстар мен реакциялардан көре аламыз. Осылайша поэзия эмоционалды дүниетаным контекстінде ерекше мән-мағынаға ие болады.

Мұғалім поэзияны оқыту арқылы оқушының өзін-өзі тануына жағдай жасай отырып, жан-жақты ойлайтын, поэтикалық талғамы бар еркін тұлғаны тәрбиелеу керек. Осы мақсатқа қол жеткізудің алғышарттары: оқушылардың поэзиялық шығармаларға деген жеке көзқарасының көрінісі - оқырмандық өзіндік санасының ерекшеліктерін, оның дамуына ықпал ететін жағдайларды анықтау; поэзиялық шығармаларды оқушылардың рухани қажеттіліктері мен сұраныстарына сәйкестендіру; театрландырылған ойын технологияларын, проблемалық оқытуды кеңінен және икемді қолдану. Мұғалім автордың өмірбаяны мен шығармашылығын зерттеуді ұйымдастырған кезде оқушыларды толғандыратын сұрақтар мен мәселелерді, олардың қажеттіліктерін, өзіндік санасының даму деңгейін, мектеп оқушыларының өмірі мен әлеуметтік-қоғамдық шындық арасындағы байланыстың болуын ескеру қажет. Себебі оқушылардың өзін-өзі тануының дамуы әдебиеттің жеке табиғатын түсіне білу, поэзиялық шығармаларға деген жеке көзқарасының қалыптасу үрдісімен қатар жүреді. Поэзиялық шығармаларға деген қызығушылықты арттыруда ақындармен кездесу кештерінің, ақындық жинақтар тұсаукесерлерінің, өлең сүйер клуб мүшелері отырыстарының, әдеби өлкетанудың, сұрақ-жауап кештерінің, мәнерлеп оқу, поэзиялық шығармалар бойынша суреттер байқауларының, әдеби марафонның, викторинаның, мұражайларға, театрларға экскурсиялардың, фотокөрмелердің, әдеби-сазды кештердің, оқырман күнделігінің, пікірсайыстардың, дөңгелек үстелдердің рөлі айтарлықтай маңызды. Аталған іс-шаралар мектепте поэзиялық шығармаларды оқытудың маңызды міндеттерінің бірі - оқушылардың эстетикалық дамуына ықпалын тигізеді. Сондықтан поэзиялық шығармаларды оқытуға қатысты ұйымдастырылатын сыныптан тыс жұмыстар мұғалімге жан-жақты үйлесімді дамыған тұлғаны қалыптастыру сияқты негізгі мақсатты жүзеге асыруға көмектеседі. Поэзиялық шығармаларды оқыту бағдарламаларының жетілдірілуіне қарамастан жоғарыда аталған сыныптан тыс жұмыстар оқушылардың пәнге деген қызығушылығын қалыптастырудың қосымша құралы, поэзияны игеруінің маңызды арнасы, оқу процесінің ажырамас бөлігі болып қала бермек. Сыныптан тыс жұмыстар оқушының әдеби және көркемдік бейімділігін көрсетуге және дамытуға, сабақта алған білімдерін кеңейтіп, тереңдетуге, бағдарламалық материалды игеруге, поэзиялық шығармаларды талдау дағдыларын жетілдіруге, сөздік қорын арттыруға, шығармашылық қабілеттерін дамытуға мүмкіндіктер жасайды. Поэзиялық шығармаларды оқыту бойынша сынып жұмысының да,

сыныптан тыс жұмыстың да табысты нәтижесі оқушылардың қызығушылығын тудыра білуге байланысты, себебі қызығушылық оқу іс-әрекетін сәтті етеді, білімді игерудің тереңдігі мен беріктігіне, білімді практикада қолданудың сәттілігіне ықпал етеді, оқушыларды өз бетінше білім алуға итермелейді. Біріншіден, сыныптан тыс жұмыс барысында оқушылар мәтінді, деректі материалдарды, әдеби еңбектерді оқиды, сол кездегі тарихи жағдаймен толығырақ танысады. Екіншіден, жеке мәселелер бойынша жұмыс жасай отырып, олар дәл және нақты, дәлелді, көркем мәтінге және басқа жазбаларға сілтеме жасай отырып, өз ұстанымын құруды, өзге көзқарасты, пікірді тыңдай білуге, ұжымда жұмыс істеуге үйренеді. Үшіншіден, түрлі ақпарат көздерімен жұмыс істеу қабілеті қалыптасады. Төртіншіден, сыни тұрғыдан ойлау дамиды. Поэзиялық шығармалармен жұмыс жасау кезінде келесі практикалық мақсаттар да шешіледі: айтылым пысықталады, лексика игеріліп бекітіледі, мәнерлеп оқу дағдысы дамиды, грамматикалық дағдылар, сондай-ақ тыңдау, сөйлеу дағдылары қалыптасады.

Сыныптан тыс жұмыстар үшін таңдалған материал белгіленген бағдарлама талаптарынан сәл асып кетуі мүмкін екенін әрдайым есте ұстаған жөн, бірақ ол ешбір жағдайда оқушылардың жас ерекшеліктерінен аспауы керек. Сондай-ақ, оқушылардың сыныптан тыс жұмыстарға ерікті қатысуы және жайлылық, яғни оқушыларға ыңғайлы уақытта және ыңғайлы түрде өткізілу сияқты қағидаларды ескерген жөн. Сыныптан тыс кез келген жұмысты өткізер алдында оқушылардың психологиялық және оқу мүмкіндіктерін, тақырыпқа байланысты қызығушылығын алдын ала диагностикалау қажет.

Оқу процесінде мұғалімнің дұрыс ұйымдастырылған қызметі, сабақтан тыс жұмыс мүмкіндіктерін қалай қолданатыны өте маңызды рөл атқарады. Осы ретте мұғалім кәсіпқойлығының бірнеше деңгейлерін ажыратуға болады: сауаттылық деңгейі, яғни әдістемелік білімді меңгеру деңгейі; сынып және сыныптан тыс жұмысты ұйымдастыра білу деңгейі; интерактивті технологияларды қолдана алу деңгейі. Поэзияға байланысты сыныптан тыс оқу сабақтарының сәттілігі, оқушылардың оқу мотивациясы мұғалімнің шеберлігіне, яғни ұйымдастырушылық, коммуникативтік, инновациялық, зерттеу дағдыларына, ал әдістемелік шеберліктің барлық элементтерін, сондай-ақ кәсібилік деңгейін игеру мұғалімнің жеке қасиеттеріне, іс-әрекетінің стиліне, қабілеттері мен мінез-құлқына байланысты. Оқушыларды ең алдымен олардың қызметі сәтті өтетін пән қызықтырады. Ал пәнге деген қызығушылық, оқу мотивациясы өздігінен пайда болмайды. Бұл білім беруші мұғалімнің еншісінде. Оқуға деген қызығушылықты, оқу мотивациясын қалыптастыру - бүгінгі күні өзектілігін жоғалтпаған мәселе. Бір мұғалімнен білім алушы оқушылардың білімі мен дағдыларының деңгейі әртүрлі болады. Бұған материалды, мұғалімнің түсіндіруін әртүрлі қабылдаулары мен игерулері себеп болады. Оқу іс-әрекетінің жақсы нәтижелері қызығушылыққа, оқу мотивациясына байланысты. Егер оқушылардың қызығушылығы мен оқу мотивациясы төмен болса, онда мектептегі үлгерімнің төмендеуі байқалады. Мұғалім сабақта оқушылар арасында қызығушылықты, оқу мотивациясын қалыптастырудың келесі әдістерін қолдана алады: жалпы жағымды атмосфераны құру; өздігінен білім алуға ынталандыру; топтық және ұжымдық қызмет түрлерін ұйымдастыру; өмірлік жағдайларды талдау, білімнің қоғамдық және жеке маңыздылығын түсіндіру; оқушыларды бағалау қызметіне тарту және өзін-өзі бағалауды қалыптастыру; ақпараттық-коммуникациялық технологияларды қолдану.

Қазіргі таңда мектеп оқушылары заманауи технологияларды сенімді пайдалана алады. Олар үшін қарапайым суреттер мен сызбалар қызықты емес. Осыған байланысты поэзиялық шығармаларды оқытудың стандартты емес әдістері мен ақпараттық-коммуникациялық технологияларын білімге деген құштарлықты оятуды мақсат еткен құрал ретінде енгізудің және қолданудың педагогикалық идеясын жүзеге асыру міндеті ерекше өзекті болып тұр. Ақпараттық-коммуникациялық технологиялар кеңінен қолданылады, бірде-бір мектеп іс-шарасы мультимедиялық презентацияларсыз, ал сабақ инновациялық білім беру ресурстарын пайдаланбай өткізілмейді. Мектепте ақпараттық технологияларды қолдану мақсаттары әртүрлі, бірақ олардың негізгілері мұғалімнің жұмысын жан-жақты

жеңілдету және сонымен бірге оған қазіргі заман талап ететін оқыту сапасының жаңа деңгейіне жетуге көмектесу болып табылады. Теледидар, кино, радио және бейне ғасырында поэзиялық шығармаларды оқыту оңай емес: оқушылар көп уақыт жұмсамай-ақ әдеби шығарма туралы түсінік алуды жөн көреді. Ақпараттық-коммуникациялық технологиялар көмегімен мұғалім оқушыларға жаңа тақырыпты тиімді ұсына алады, қызықты мультимедиялық презентация мұғалімнің жаңа сабақты түсіндіруімен бірге жүруі мүмкін, сондай-ақ оны бейне және аудио материалдармен, суреттермен, сызбалармен толықтыруға болады. Ақпараттық технологиялар жеке және топтық жұмысты ұйымдастыруға, бақылау және интерактивті онлайн-тесттер, викториналар сияқты өздік жұмыстарды жүргізуге, тез тексеруді жүзеге асыруға және алынған нәтижелерді дерекқорға енгізуге мүмкіндік береді. Сабақта оқушылар ақпаратты іздеумен және іріктеумен, шығармашылық тапсырмаларды дайындаумен және мультимедиа өнімдерін жасаумен айналыса алады. Сабақ кезінде иллюстрациялық материалдары бар авторлардың өмірбаяндары бойынша презентацияларды, деректі фильмдерді, фонохрестоматияларды немесе өткен материалды қорытындылайтын тесттер мен ойындарды пайдалануға болады. Оқушылар ақпараттық-коммуникациялық технологиялар арқылы сырттай экскурсиялар, жазушылар туралы әңгімелер, медиа шығармалар, мектептегі көрнекі құралдар кітапханасын, анықтамалықтар, тірек конспектілер, челлендж, флешмоб жасай алады.

Барлық сынып оқушыларын поэзиялық шығармаларды оқу үрдісіне тарту мақсатында оларды «суретшілер», «оқырмандар», «музыканттар» деп топтастыруға болады. «Суретшілер» тобы суреттер түрінде поэзиялық шығарманы жолдар немесе шумақ бойынша бейнелеп, анимациялық слайд жасайды. «Оқырмандар» тобы берілген поэзиялық шығарманы мәнерлеп оқиды, ал «музыканттар» сәйкесінше әуенді таңдайды. Соңында әр топтың жұмысы бір жобаға, яғни біріктірілген презентацияға ұласады. Мұндай өзара іс-әрекет ынтымақтастықты, бірлесіп құру тәжірибесін қалыптастырады. Ең бастысы, сабақтың мұндай түрі қалыптасқан стереотиптерді жеңуге, таныс қарым-қатынас тәсілдерін өзгертуге, берілген материалды қызықтырақ беруге мүмкіндік береді.

Поэзиялық шығармаларды оқыту бойынша сабақ өткізудің қандай да бір түрін, әдісін қолдансақ та, оқушылардың дикциясына, пунктуацияға назар аударуына көңіл бөліп, «интонация, темп, ритм» ұғымдарын түсініп ұтымды қолдануды үйрете отырып, автордың өмірбаяны, шығармашылығы, идеясы сынды ақпаратпен шектелмей, жас ұрпақ бойында белгілі бір сезім, одан кейін оқыған поэзиялық шығармаға қатысты ой туғызып, өзіндік қорытынды жасау білуге жетелеуі қажет.

Сонымен, поэзиялық шығармаларды оқытудың түрлі формалары мен әдістері - үлкен жұмыс. Нәтижесі бірден көрінбеуі мүмкін, бірақ егер мұғалім сыныпта және сыныптан тыс уақытта түрлі формалар мен әдістерді жүйелі түрде қолданса, оқушылар сабақта өздерін белсенді көрсетеді. Өмірде қажет болатын білім беру, адамның шынайы құндылықтарын бағалай білуге, басқаларды құрметтеуге, өз елін сүйуге, оның тарихын білуге және есте сақтауға үйрету - өскелең ұрпақты оқыту мен тәрбиелеудің міндеті. Ал мұғалім оқытудың жаңа нысандары мен әдістерін қолдану арқылы оқушылардың өзін-өзі дамытуына түрткі болуы тиіс.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Лейбсон В.И. «Чему учат стихи? Детская поэзия и эстетическое воспитание» - Мәскеу: Просвещение, 1964 – 104 б.
2. Фролов И.Т. «Введение в философию: Учеб. пособие для вузов» - Мәскеу: Республика, 2003 - 623 б.
3. Грибанова К.И. «Развитие коммуникативной компетенции учащихся на материале поэтических произведений» - Пятигорск мемлекеттік лингвистикалық университеті, Пятигорск қ., № 1, 2011 – 70-73 бб.
4. Саткенова Ж.Б., Бисегалиева Н.Қ. «Балаларға арналған поэзиялық шығармалар тілі» - Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, № 3 (63), 2016 – 212-218 бб.

5. Махмудова Н.А., Ильясов И.О., Абдурахманова П.Д. «Повышение качества образовательного процесса через внедрение новых педагогических и информационно-коммуникационных технологий (ИКТ)» ғылыми-әдістемелік мақалалар жинағы - Дағыстан мемлекеттік педагогикалық университеті, Махачкала қ., 2018 – 238 б.

ӘОЖ 1751

<https://doi.org/10.53355/w0050-9043-4679-n>

ТҮРКІ ТІЛІНІҢ ТАРИХИ ДАМУЫ ЖӘНЕ 1850-1940 ЖЫЛДАР АРАЛЫҒЫНДАҒЫ ТҮРКІ ӘДЕБИ (ЖАЗБА) ТІЛДЕРІНІҢ ҚАЛЫПТАСУЫ

Ердинч Д., PhD

Нийде Өмер Халисдемир Университеті, Нийде қаласы, Түркия Республикасы

Тлегенова Г. А., білім магистрі

І. Жансүгіров атындағы Жетісу университеті, Талдықорған қаласы

E-mail: edemiray1@gmail.com, gunya_85@mail.ru

1300 жылдық тарихы бар түркі тілі әлем тілдерінің ішінде ең көне тілдердің бірі болып табылады. 8 ғасырда жазылған Орхон жазбаларынан бастау алған түркі жазба тілінің бүгінде 21 түрлі жазба тілі бар.

20 ғасырдың басына дейін жазба тіл ретінде де, әдеби тіл ретінде де көп айырмашылығы болмаған шығыс және батыс түркі жазба тілдерінің 21 түрлі жазба тілге айналуында Ресейдің саяси әсері басым. Патшалық дәуірден басталып, кеңестік кезеңде де жалғасқан мәдениет пен тіл саясатының мақсаты - ең болмағанда зиялылар арасындағы ортақ дін, тіл, тарих, мәдениет санасын бұзып, түркі қауымдарын жазу және әдеби тіл жағынан бір-бірінен ажыратып, алыстату болды.

Тірек сөздер: түрік жазба тілі, қазіргі түрік жазба тілдері, патшалық Ресейдің тіл саясаты, Кеңес Одағының тіл саясаты

Тюркский язык с 1300-летней историей является одним из древнейших языков мира. Тюркский письменный язык, основанный на Орхонских письменах, написанных в 8 веке, сегодня имеет 21 вид письменности. До начала 20 века политическое влияние России преобладало в превращении восточных и Западно-тюркских письменных языков в 21 разнообразный письменный язык, который не сильно отличался ни как письменный язык, ни как литературный язык. Цель культуры и языковой политики, которая началась в царские времена и продолжалась в советский период, состояла в том, чтобы хотя бы разрушить общее у интеллигенции сознание религии, языка, истории, культуры, отделить и отдалить тюркские общины друг от друга в плане письменности и литературного языка.

Ключевые слова: Турецкая письменность, современные турецкие письменные языки, языковая политика царской России, языковая политика Советского Союза

The Turkic language with a 1300-year history is one of the oldest languages in the world. The Turkic written language, based on the Orkhon scripts written in the 8th century, today has 21 types of writing. Until the beginning of the 20th century, Russia's political influence prevailed in the transformation of Eastern and Western Turkic written languages into 21 diverse written languages, which did not differ much either as a written language or as a literary language. The goal of culture and language policy, which began in tsarist times and continued during the Soviet period, was to at least destroy the common consciousness of religion, language, history, culture among the intelligentsia, to separate and distance the Turkic communities from each other in terms of writing and literary language.

Keywords: Turkish written language, modern Turkish written languages, language policy of Tsarist Russia, language policy of the Soviet Union